

OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE
EMEK DÜŞÜNCESİ

1862-1922 Arası Osmanlı Süreli Yayınları

Haci Sarı

iktisat yayınları

İktisat Yayınları - 83
İktisat Tarihi – 11

Hacı Sarı, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Emek Düşüncesi: 1862-1922 Arası*
Osmanlı Süreli Yayınları

Yayına Hazırlayan: Mehmet İlkey Çiftci
Musahhah: Ebru Ünver

Tasarım: Seyfullah Bayram
Kapak Görseli: Berggren, G., Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası,
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Baskı: Sarıyıldız Ofset – Sertifika No.: 23593
İvedik Ağaç İşleri San. Sit.
1354. Cad. 1358. Sok. No.: 31 Ostim / Ankara
1. Baskı: İstanbul, 2021
ISBN: 978-625-7015-76-9 | EISBN: 978-625-7015-77-6

© İktisat Yayınları, 2021
Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar
dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İktisat Yayınları
Aziz Mahmut Hüdayi Mh., Türbekapı Sk. No:13, 34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: +90 (216) 532 63 70
www.iktisatyayinlari.com

İktisat Yayınları Nobel Akademik Yayıncılık ve
İslam İktisadı Araştırma Merkezinin ortak markasıdır.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Sarı, Hacı
Osmanlı Modernleşme Sürecinde Emek Düşüncesi: 1862-1922 Arası Osmanlı
Süreli Yayınları
1. Baskı, xvi + 360 s., 13.5 x 21 cm
Kaynakça ve izin var.
ISBN: 978-625-7015-76-9 | EISBN: 978-625-7015-77-6
1. Emek 2. Osmanlı 3. Süreli Yayınlar

OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE EMEK DÜŞÜNCESİ

1862-1922 Arası Osmanlı Süreli Yayınları

Hacı Sarı

iktisat
yayınları

İktisat Tarihi Dizisi

Bu dizide, iktisat tarihi ile iktisadı tarihsel bir bakış açısından ele alan eserlere yer verilmektedir. Dizide finans, emek, sanayi, tarım, kurum tarihi, mekansal iktisadi tarih, ülke iktisadi tarihleri, ekonomik sistemlerin tarihi de dahil olmak üzere geniş bir yelpazede kitaplar yer almaktadır.

Dizide Yayınlanan Diğer Kitaplar

Abdul Azim Islahi, Müslümanların İktisadi Düşünce ve Analize Katkıları

Abdul Azim Islahi, İslam İktisat Düşüncesi ve Kurumları (16. Yüzyıl)

Abdul Azim Islahi, İslam İktisat Düşüncesinin Değişimi (18. Yüzyıl)

Abdul Azim Islahi, İslam İktisat Düşüncesinin Olgunlaşması (17. Yüzyıl)

Abdul Azim Islahi, Müslüman Arap Yazarların İktisat Düşünceleri (19. Yüzyıl)

Abdul Azim Islahi, Muhammed Hamidullah: İslam İktisadında Öncü Bir İsim

Ahmed el-Ashker, Rodney Wilson, İslam İktisadının Kısa Tarihi

Miraç Çeven, Doğu'da ve Batı'da Loncalar

Haci Sarı

2001 yılında İstanbul Üniversitesi, Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı İstihdamı: Anadolu-Bağdat ve Hicaz Demiryolu Örneği (1888-1918)” başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2018 yılında “Modernleşmenin eşiğinde Osmanlı Süreli Yayınlarında Emek Fikri (1862-1922)” konulu teziyle doktorasını tamamladı. Halen Kırklareli Üniversitesi, Kamu Yönetimi bölümünde Dr. araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

İçindekiler

Teşekkür	ix
Önsöz	xi
Giriş	1
1. Kavramsal ve Teorik Düzlem: Batı Düşünce Dünyasında Emek	21
2. Osmanlı Emek Dünyası ve Kavramları	77
3. Osmanlı Emek Tartışmalarının Sosyal ve İktisadi Zemini	137
4. Osmanlı Düşünce Dünyasında Emeğe Teorik Yaklaşımlar	167
Değerlendirme ve Sonuç	307
Notlar	323
Kaynakça	327
Dizin	349

Teşekkür

2018’de İstanbul Üniversitesinde sunulan doktora tezine dayanan bu çalışmada konunun seçilmesinden araştırmanın tamamlanması kadar birçok kişinin katkısı ve yardımı olmuştur. Evvela sürecin tamamında yardımlarıyla ve destekleriyle beni yönlendiren değerli hocam Prof. Dr. Süleyman Özdemir’e desteklerinden dolayı şükran duyduğumu belirtmek isterim. Ayrıca mutlak olarak bir araya geldiğimiz Prof. Dr. Zeki Parlak’la yaptığımız fikir teatileri sayesinde konuyu etraflıca tartışma imkânı buldum. Katkılarından dolayı Zeki Parlak hocama ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine araştırmanın yöntemi hususunda yaptığı eleştiri ve rehberlik dolayısıyla Prof. Dr. Mustafa Delican hocama teşekkürü borç bilirim. Osmanlı Dönemi matbuatına dair kaynakları benimle paylaşan ve dönem dergilerinin fihristini çıkararak araştırmayı kolaylaştıran Doç. Dr. Kenan Demir’e, süreç boyunca fikir alışverişinde bulunduğum ve eleştiriyle katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali Ağcan’a, ve Dr. Öğr. Üyesi İlhan Doğan’a, çalışmanın taslak hâlini okuma zahmetinde bulunarak katkı ve eleştirilerde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Şenol Öztürk’e, eleştiri ve önerileri için Dr. Mevlüt Camgöz’e ve Dr. Abdüsselam Sağın’a bahusus teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmanın yayına hazırlanması sürecinde yine birçok kişinin katkısı olmuştur. Bu süreçte emeği geçen İktisat Yayınları yayın kuruluna ve çalışanlarına, özellikle de Dr. Taha Eğri'ye, İktisat Yayınları editörü sayın M. İlkey Çiftci'ye ve metni tahsis etme zahmetine katlanan Ebru Ünver Hanıma bahusus teşekkür ederim.

Bu çalışmanın uzun bir oluşum sürecini (Werdegang) müteakip olarak vücuda geldiğini belirtmeye gerek yoktur. Bu uzun sürecin başında tabii ki annem ve babam gelir. Burada her şeyimle borçlu olduğum, annem Makbule Sarı ve babam Mehmet Sarı'ya minnettarım.

Haci Sarı

Kırklareli, 2021

Önsöz

Osmanlı ve Batı düşüncesinde emek fikrinin mukayese edildiği bu çalışmada, Avrupa'da gelişen modern kapitalist üretim örgütlenmesi ve iş organizasyonunun, Osmanlı coğrafyasını etki alanına almasıyla birlikte Osmanlı aydın zümresinin Avrupa kaynaklı düşünsel ve iktisadi yayılmayı nasıl karşılandığı, Osmanlı Dönemi süreli yayınları merkez alınarak incelenmiştir.

Sanayileşme, modernleşme, medenileşme veya Batılılaşma olarak da adlandırılan, Osmanlı'nın modern teknolojiyi iktibas çabaları, aynı zamanda düşünsel ve kültürel etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Modernleşme sürecinin emek fikri üzerinden takip edildiği bu çalışmada, emeğin Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da dünyanın ve toplumun farklı algılanmasına kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür. Osmanlı aydın zümresinin iktisadi, sosyal ve düşünsel bağlamda ortaya koyduğu emek yaklaşımlarının Batılı paralellik arzetmesi, emek kavramını Osmanlı modernleşme sürecinde önemli aktörlerden biri kılmaktadır.

Osmanlı modernleşmesi ve emek tarihi üzerine şimdiye kadar birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen Osmanlı bağlamında emek ve modern düşünce ilişkisine hasredilmiş bir çalışma

yapılmış değildi. Osmanlı modernleşmesi veya Osmanlı'nın neden geri kaldığı gibi sorulara yönelik çalışmalar emek hususunu içerse de müstakil bir çalışmanın olmaması böyle bir araştırmaya sevk etmiştir. Çalışmanın fikir nüveleri uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte, nasıl yapılacağı hususunda karar kılmak bir nebze zor olmuştu. Nihayet, bu tarz bir çalışmanın araştırma sahası olarak Osmanlı Dönemi süreli yayınlarının uygun bir tercih olacağına hükmettim. Zira süreli yayınlar, dönemin fikrî yapısının takip edilebileceği en uygun alan olmanın yanı sıra mukayeseli bir çalışma yapabilme imkânı da sunmaktaydı. Osmanlı'nın son yarım yüzyılında yayınlanmış dergiler üzerinden, aydın zümresinin Batı dünyasıyla kurduğu (bilimsel, düşünsel, iktisadi ve teknolojik) ilişkiyi tahlil etmek nispeten kolay olacaktı. Bu çalışmayla Osmanlı emek çalışmalarının dikkati bir nebze de olsa düşünsel alana çekilmiş olursa amaç hasıl olmuş olacaktır.

Bu çalışma 2000'li yıllardan önce yapılmış olsaydı şüphesiz oldukça meşakkatli olacaktı. Zira değişik kütüphanelerin tozlu raflarındaki dergi nüshalarını tek tek incelemek oldukça zor bir ameliyeyi gerektirirdi. Ancak eski eserlerin dijital ortamlarda kullanıma sunulmasıyla birlikte bu zorluk önemli miktarda azalmıştır. Milli Kütüphane, Atatürk Kitaplığı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi (Hakkı Tarık Us Koleksiyonu), Ankara Üniversitesi ve İSAM gibi kurumların dijital ortamda sundukları hizmetler, kaynaklara ulaşmayı kolaylaştırdığı gibi çalışma zamanı ve mekânı hususunda da esneklik sağlamıştır. Bundan dolayı ilgili kurumların bu türden çalışmaları takdire şayandır. Ayrıca geçen süre zarfında bazı dergilerin transkribe edilerek tekrar basılmış olması (İştirak, Sırât-ı Müstakîm, Sebillürreşad, Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası) kaynaklara erişimi kolaylaştıran bir başka gelişmedir.

Çalışmanın bölümleri hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse; Batı düşüncesinde emek temasının konu edildiği birinci bölümde emeğe karşı geliştirilen tutumlar bakımından Rönesans ve Reform hareketleri bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Modern Batı düşüncesinin emek yaklaşımının değerlendirildiği bu bölümde, premodern dönemde emeğe dair yaklaşımlara da değinme gereği hissedilmiştir. Modern emek tasavvurunun geçmiş algının karşıtlığında konumlanması bu ikisini bir arda değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Yine bu bölümde Batı düşüncesinde emek yaklaşımının dönüşümünde önemli rol oynayan bilimsel gelişmeler ve dini yorumlama biçimi, insan-tanrı, insan-insan ve insan-doğa ilişkisine yönelik açılımlar emek bağlamında değerlendirilmiştir. Devamında modern kapitalist üretim örgütlenmesinin kurumsallaştığı dönemde emek; bilimselleştirme (öncül), iktisadileşme (yerleşme), insanileşme (tepki) süreçleriyle birlikte ele alınmaktadır.

İkinci ve üçüncü bölümlerde Osmanlı düşünce dünyasında gelişen emek yaklaşımları Batı emek tasavvuruyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Osmanlı ve Batı etkileşiminde Osmanlı emek tasavvurundaki dönüşüm, Batı'daki gelişmelerle birlikte değerlendirilmiş, böylece modernleşme sürecinde Osmanlı emek tasavvurunda Batı etkisi daha kolay görülebilir.

İkinci Bölümde Osmanlı'nın dâhil olduğu İslam dininin emeğe/ çalışmaya dair normatif tutumları ve Osmanlı düşüncesinde bu normların ifadesi olarak Kemalpaşazâde özelinde Osmanlı-İslam emek tasavvuru ele alınmaktadır. Klasik dönem Osmanlı düşünce dünyasının emek yorumunu hülasa eden bu çalışmada emek, gayeli bir varlık olan insanın nihai gayesi çerçevesinde ele alınmıştır. Bölümün devamında Osmanlı emek düşüncesinin kavramları değerlendirilmiş, sa'y, sa'y- u amel ve ameale gibi

kavramların dergilere yansıyan serüveni takip edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca sa'y, kesb (kazanç), memurluk gibi kavramlar özelinde dönemin toplumsalında çokça tartışılan toplumsal iş bölümü, girişimcilik (teşebbüs-ü şahsi) konularının emekle ilişkisi değerlendirilmiştir. Teşebbüs fikrinin revaç bulması, Osmanlı insanının değer skalasında ağırlığın ihtiyaçtan faydaya doğru kaymasını ifade etmesi bakımından önemlidir.

Üçüncü bölümde ise Osmanlı'da süreli yayınlarda ortaya konulan emek yaklaşımları tasnif edilerek Batı ile mukayese edilmeye çalışılmıştır. Batı örneğindeki bilimselleştirme, iktisadileştirme ve insanileştirme tasnif esas alınarak, Osmanlı düşüncesinde; emeğin düşünsel (felsefi), iktisadi ve sosyal açılardan ifade şekli tartışılırken emeğin düşünsel, iktisadi ve toplumsal bağlamı irdelenmiştir.

Emeğin düşünsel, iktisadi ve sosyal bakımdan tahlili yapılırken Osmanlı aydınlarının gelenekselden moderne evrilen tutumları da gösterilmeye çalışılmıştır. Osmanlı aydınlarının emek yaklaşımı, kavramın düşüncenin ihyasında önemli rol oynadığını gösterdiği gibi iktisat biliminin gelişmesinde ve toplumsal yapının yeniden inşasındaki rolünü gösterir. Aslında bu tasnifi mümkün kılan tutum bile Osmanlı zihin dünyasında emek motifinin modernleşme çabalarında ne derece etkili olduğunu göstermek açısından önemlidir. Bu yüzden üçüncü bölümde; düşünsel, iktisadi ve sosyal bakımdan emek yaklaşımlarının Batı'daki yaklaşımlarla benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise araştırma sorunsalı bağlamında ortaya çıkan sorunlar değerlendirilirken, emek yaklaşımlarının ideolojik yönüne de kısaca değinilmektedir. Osmanlı düşüncesinde emek yaklaşımları liberalizm, Türkçülük, İslamcılık ve sosyalizm gibi farklı ideolojiler bağlamında kısaca değerlendirilmektedir.

Son olarak, bu çalışma Osmanlı Dönemi yayımlanan dergiler özelinde yapıldığı için orijinal metinlerden gerektiği durumlarda iktibasta bulunulmuştur. İktibas edilen Osmanlıca metinlerin transkripsiyonunda okumayı kolaylaştırmak için günümüz Türkçesine uygun ifadeler tercih edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu metinlerden yapılan alıntılarda atlanılan kısımlar üç nokta [...] şeklinde gösterilmiştir. Osmanlıca metinlerde kullanılan uzun cümle yapısı bu şekilde alıntılanmayı gerekli kılmıştır.